

ԱՐՑԱԽԻ ԻՇԽԱՆԱԿԱՆ ՏՆԵՐԻ ԷԹՆԻԿ
ՊԱՏԿԱՆԵԼՈՒԹՅԱՆ ԱԴՐԲԵԶԱՆԱԿԱՆ
ՆԵՆԳԱՓՈԽՄԱՆ ՇՈՒՐԶ

Աղրբեջանական պատմագիտությունը պետական հովանավորությամբ ոչ միայն հայոց, այլև ամբողջ տարածաշրջանի պատմությունը զուտ քաղաքական նկատառումներով 1930-ական թվականների երկրորդ կեսերից սկսած կամայական հորինվածքի է վերածել: Ընդ որում, Արցախյան հիմնահարցը ենթատեքստ ունենալով, ի բնե հայկական Արցախի նկատմամբ իրենց նկրտումները «հիմնավորելու» և համաշխարհային հասարակայնությանը մոլորեցնելու նպատակով աղրբեջանական պատմահեներն անցել են պատմական ճշմարտության նենգափոխման բոլոր սահմանները՝ գերազանցելով անգամ մինչև վերջերս այդ բնագավառում մրցակից չունեցող թուրքականին: Դրավառ վկայություններից է մասնավորապես վերջին շրջանում իբրև աղրբեջանական պատմագիտության կողմից պատմական իրողությունների կեղծման նշաձողի հետևողական բարձրացման արգասիք Հայաստանի Հանրապետության տարածքը ոչ ավելի, ոչ պակաս «Արևմտյան Աղրբեջան» հռչակելը:

Աղրբեջանական պատմաշինարարների մի քանի սերունդներ հայկական, վրացական, հունահռոմեական, բյուզանդական, արաբական ու ասորական սկզբնաղբյուրների հաղորդումների թյուր մեկնաբանմամբ, նպատակադիր անտեսմամբ, ուղղակի կեղծմամբ կամ հորինմամբ ու պատմահեներության թուրքական զինանոցի այլ մեթոդների կիրառմամբ շրջանառության մեջ են դրել և միմյանց վրա հենվելով հետևողական զարգացնում են

հայատյացությամբ ներծծված հակազիտական երկու թեզ: Դրանք են՝ ա) բուն Աղվանքը ներառել է նաև Կուրի աջափնյակում ընկած հայկական Աղվանքը կամ Հայոց Արևելից կողմերն ընդգրկող՝ Մեծ Հայքի Ուտիք և Արցախ նահանգները, որոնք ի սկզբանե եղել են ոչ թե հայկական ու հայաբնակ, այլ՝ աղվանական ու աղվանաբնակ: բ) Կովկասյան թաթարներ անվամբ հայտնի, իսկ 1936 թ. ադրբեջանցի վերանվանված ժողովուրդը ոչ թե Թուրանից մեր տարածաշրջան թափանցած եկվոր թուրքերի, այլ աղվանների ուղղակի հետնորդներն ու ժառանգորդներն են և տեղաբնիկ են:

Կուրի աջափնյակում ընկած հայկական Աղվանքը կամ Հայոց Արևելից կողմերն այդ գետի ձախափնյակում ընկած բուն Աղվանքի մեջ ներառելու ադրբեջանական նկրտումները նոր թափով շրջանառության մեջ մտան 1965 թ.: Դեռ 1957 թ. Մովսես Կադանկատվացուն (Դասխուրանցուն) ազգությամբ աղվան և աղվաներենով (գարգարերենով) գրած հեղինակ հոչակած¹, Ջ. Յամպոլսկու խմբագրությամբ, Ջ. Բունիաթովի հեղինակած տխրահոչակ մենագրությամբ²: Դրա վերնագիրն իսկ պատմության անթաքույց նենգափոխում է, քանզի մինչև 1918 թ. «Ադրբեջան» անվանմամբ քաղաքական կամ վարչատարածքային միավոր գոյություն չի ունեցել:

Այդ հայատյաց կեղծագրում Ջ. Բունիաթովը պատմաշինարարության թուրքական մեթոդների հմուտ կիրառմամբ՝ բուն Աղվանքի մեջ ներառեց ոչ միայն Ուտիքն ու Արցախը, այլև՝ Սյունիքը, դրանց բնակչությանը հայտարարելով աղվան, այսինքն՝ ադրբեջանցի: Բնականաբար, նա աղվանական (ադրբե-

¹ Ямпольский З. И., К изучению Летописи Кавказской Албании, "Известия" АН Азерб. ССР, 1957, No 9, էջ 154:

² Буниятов З. М., Азербайджан в VII-IX вв., Баку, 1965.

ջանական) ներկայացրեց նաև տեղի վարչաքաղաքական միավորները և դրանցում ստեղծված նյութական ու հոգևոր մշակութային հուշարձանները, իսկ դրանք ստեղծողներին ու տեղական իշխանական տների ներկայացուցիչներին հոչակեց էթնիկապես աղվան: Դա առաջին հերթին վերաբերում է հայկազուն Եռանշահիկ կամ Առանշահիկ տոհմին պատկանող Արցախի IX դ. նշանավոր իշխան Սահլ (Սահակ) Սմբատյանին, և նրա ժամանակակից ու գործակից, ոչ պակաս նշանավոր իշխան՝ Եսայի աբու Մուսեին, որոնք, հատկապես առաջինը, իրենցից հետո Հայոց Արևելից կողմերին, մասնավորապես Արցախին տիրած իշխանական տների մեծ մասի հիմնադիրներն են³: Զ. Բունիաթովը նույն նախանձելի հեշտությամբ աղվան հոչակեց նաև Տարոնի Բագրատունիներից սերող Համամ Բարեպաշտ թագավորին և նրա որդի Ատրներսեհին⁴:

Ընդ որում, ճշմարտության դեմ չմեղանչելու միտումով, հարկ է նկատել, որ պատմության ադրբեջանական կեղծարարներն իրենց հակազդիտական դրույթները «հիմնավորելիս» հաճախ հենվում են հայագիտության բնագավառում դժվար գերազնահատելի ավանդ ներդրած որոշ հայ գիտնականների վրիպումների վրա, ինչը ժամանակին փաստել է Բ. Ուլուբաբյանը: Նա ցավով նկատել է, որ «մեր պատմաբաններն ու լեզվաբանները երբեմն, առանց խորանալու իրողությունների պատմական ընթացքի մեջ, իրենց առանձին աշխատություններում Հայոց արևելից կողմանց բնակչության պատմական անցյալի, էթնիկական վիճակի, լեզվի և մշակութային այլ հարցերի առթիվ արտահայտել են սխալ կարծիքներ, թույլ տվել խեղաթյուրումներ ու գի-

³ Նույն տեղում, էջ 185-194:

⁴ Նույն տեղում, էջ 189:

տական ասպարեզ քաշել անհիմն վարկածներ, որոնք էլ, ըստ երևույթին իրենց հերթին հիմք են հանդիսացել ուրիշների հակազիտական «տեսությունների» համար»⁵:

Պայմանավորված նաև տարբեր պատճառներով հայագիտության կողմից համարժեք հակահարված չստանալով (Ա. Մնացականյանի, Կ. Մելիք-Օհանջանյանի, Բ. Ուլուբաբյանի, Հ. Անասյանի, Բ. Հարությունյանի, Հ. Սվազյանի, Ա. Հակոբյանի և այլոց վաստակը չենք ուրանում), Ջ. Բունիաթովի հետևորդները միահամուռ անցան լայնածավալ հարձակման և միմյանց հետևից հիմնականում ռուսերենով սկսեցին շրջանառության մեջ դնել Հայոց պատմության աննախադեպ նենգափոխմամբ մեկը մյուսին գերազանցող աշխատություններ⁶: Դրանցում խնդրո առարկա մտացածին թեզերը ոչ միայն պաշտպանվում, այլև զարգացվում էին: Այս կեղծիքաշարում հատկապես առանձնանում են Ֆ. Մամեդովայի աշխատությունները: Նա, չքավարարվելով Ջ. Բունիաթովի կողմից Ուտիքը, Արցախն ու Սյունիքը բուն Աղվանքի մեջ մտցնել, դրանց հավելել է նաև Փայտակարա-

⁵ Ուլուբաբյան Բ. Ա., Դրվագներ Հայոց արևելից կողմանց պատմության (V-VII դդ.), Երևան, 1981, էջ 58-59:

⁶ Տե՛ս, օրինակ, Алиев К., Кавказская Албания (II в. до н. э. – I в. н. э.), Баку, 1974, նույնի՝ К интерпретации параграфов 1, 3, 4 и 5 главы IV главы XI книги “Географии Страбона”, “Вестник древней истории”, 1975, № 3, Мамедова Ф., “История албан” Моисея Каланкатуйского как источник по общественному строю раннесредневековой Албании, Баку, 1977, նույնի՝ Политическая история и историческая география Кавказской Албании (III в. до н. э. – VIII в. н. э.) Баку, 1986, նույնի՝ Кавказская Албания и албаны, Баку, 2005, Гекюшев Р. Б., О конфессионально-этнической принадлежности Гандзасарского монастыря, “Материальная культура Азербайджана”, VII, Баку 1973, նույնի՝ Христианство в Кавказской Албании, Баку, 1984, Алиев С. С., Об этногенезе азербайджанского народа (к постановке вопроса), “К проблеме этногенеза азербайджанского народа, Баку, 1984, Ахундов Д. А., Архитектура древнего и раннесредневекового Азербайджана, Баку, 1986, Ахундов Д., Ахундов М., К вопросу о “спорных” моментах в истории и культуре Кавказской Албании, “Известия АН Азерб. ССР, 1986, No 2, Алиев И., Карабах в древности, “Известия” АН Азерб. ССР, 1988, No 3 և ուրիշներ:

նը, ինչպես նաև Վասպուրականի Նախճավան ու Գողթան գավառները: Իսկ թե ինչու հենց այդ տարածքները, ինքնին հասկանալի է: Ֆ. Մամեդովայի մտավարժանքների գագաթնակետը «Կովկասյան Ալբանիան ու ալբանները» հոդվածն է: Դրանում նա պատմաշինարարության բոլոր մեթոդների վարժ կիրառմամբ, լրացրել ու խորացրել է իր նախորդ հակահայ կեղծիքները: Գրքի առաջին մասը նվիրված է ադրբեջանական հասկացությամբ Աղվանքի մ. թ. ա. III – մ. թ. VIII դդ. համապարփակ պատմության «լուսաբանմանը», իսկ երկրորդ մասը՝ Ֆ. Մամեդովայի տերմինաբանությամբ «ուշ աղվանների», այսինքն՝ VIII դ. հետո պատմական ասպարեզից դուրս եկած աղվան կոչված ցեղերի հետ էթնիկ որևէ կապ չունեցող Հայոց Արևելից կողմերի հայության պատմության տարբեր դրվագներին՝ մինչև 1836 թ.: «Ուշ աղվաններ» տերմինով չբավարարվելով՝ նա հորինել է նաև «Պատմական Ադրբեջան» հասկացությունը՝ այն հակադրելով «Պատմական Հայաստան» իրողությանը: Ավելին, նա աղվան է դարձրել նաև Կիլիկյան Հայաստանի հայտնի իշխան Օշինին՝ իբրև «փաստարկ» ունենալով նրա Հայոց Արևելից կողմերից, ըստ նրա իբր «Գյանջայից» սերումը⁷: Ֆ. Մահմեդովան IX դարում Հայոց Արևելից կողմերում հայկական թագավորությունների հզորացումը դիտարկում է իբրև աղվանական թագավորությունների վերածնունդ, իսկ դրանց իշխաններին համարում աղվաններ⁸: Նա Ջ. Բունիաթովի հետևությամբ աղվան է համարում մասնավորապես Սահլ Սմբատյանին, Եսայի աբու Մուսեին, Հասան Բարեպաշտին և նրանցից սերված ու հետագայում Հա-

⁷ Мамедова Ф., Кавказская Албания и албанцы, էջ 414-415:

⁸ Նույն տեղում, էջ 391:

յոց Արևելից կողմերին տիրած բոլոր հայկական իշխանական տների ներկայացուցիչներին:

Ընդ որում, Սահլ Սմբատյանին աղվանացնելիս նա Ջ. Բունիաթովի նման ստելով անվարան պնդում է, թե իբր Մովսես Կաղանկատվացու (Դասխուրանցու) մոտ Սահլի հայ լինելու մասին տվյալ չկա, և եզրակացնում, որ «Ջ. Մ. Բունիաթովը միանգամայն իրավացիորեն է ժխտում Սահլ իբն Սմբատի հայկական ծագման մասին գիտնականների կարծիքը»⁹: Սակայն, որքան էլ գավեշտական է Արցախյան շարժման արշալույսին Ադրբեջանում Սահլը «դավաճան հայ» հայտարարվեց, քանի որ ադրբեջանցի հոչակված, բայց իրականում պարսիկ Բաբեկին ձերբակալելով արաբներին էր հանձնել, իսկ որոշ ժամանակ անց, կրկին «աղվանացվեց»:

Վերջերս էլ իբրև ադրբեջանական պատմահեռնության «նվաճումների» խտացված ամփոփում շրջանառության մեջ դրվեց հակահայ քարոզչություն իրագործող մեծաքանակ խմբի ղեկավար Ռ. Մեհթինի «Գորիս-2010». աբսուրդի թատրոնի տարեշրջան» պատմանենգությունը, որում ևս Հայոց Արևելից կողմերի մշակութային գործիչներն ու իշխանական տները համարվում են աղվաններ¹⁰: Այդ կեղծագրում նա իր նախորդների նման զլացել է իրեն տալ այն տրամաբանական հարցը, թե ինչու իրենց կողմից համառորեն աղվանական դիտվող այդ նյութական ու հոգևոր մշակույթի կոթողներն ու դրանք ստեղծողները ներկայացված են միայն Կուրի աջափնյակում, իսկ ձախափնյակում՝ ոչ:

Քանի որ հայագիտությունն անհերքելիորեն ապացուցել է, որ բուն Աղվանքն ու Հայոց Աղվանքը (Հայոց Արևելից կողմերը)

⁹ Նույն տեղում:

¹⁰ Мехтиев Рамиз. Горис-2010. Сезон театра абсурда. <http://www.Trend.az>. 29.10.2010 (այսուհետև՝ Мехтиев Рамиз).

սահմանագատվել են Կուր գետով, այդ հարցի քննությունն ավելորդ դիտելով, անդրադառնանք Հայոց Արևելից կողմերի ժողովրդագրական պատկերին և դրանից բխող, Արցախի իշխանական տների էթնիկ պատկանելության մասին հայ և օտար սկզբնաղբյուրների, ադրբեջանական կեղծարարների կողմից անտեսվող կամ նենգափոխվող վկայություններին:

Ադրբեջանական պատմաշինարարները Հայոց Արևելից կողմերն ի բնե աղվանաբնակ ու աղվանախոս ներկայացնելու նպատակով՝ ոչ միայն չեն ընդունում Արտաշես I-ի ջանքերով միավորված հայկական ու հայախոս տարածքների շարքում Ստրաբոնի կողմից Ուտիքի հյուսիս-արևմտյան Շակաշեն (Սակասենե) գավառի ու Արցախի (Օրքիստենե) հիշատակումը¹¹, այլև Հայոց Արևելից կողմերը, ներառյալ Արցախը, «զեզերք հայկական խոսից» լինելու մասին Մովսես Խորենացու հաղորդումը¹²: Այս և հայկական ու օտար սկզբնաղբյուրների նմանատիպ այլ վկայությունների հետ հաշվի չնստելով, օրինակ, Ջ. Բունիաթովը փորձում է ապացուցել, որ Ուտիքում ու Արցախում հենց սկզբից միայն աղվաններ են ապրել: Այդ նպատակով նա վկայակոչում է VI դ. ասորի հեղինակ Ջաքարիա հռետորի թյուր տեղեկությունը, ըստ որի առանցիներն ու սյունեցիներն առանձին ժողովուրդներ են, և դրան հավելում արաբ հեղինակներ Ալ-Իսթահրիի ու ալ-Մուքադասիի հաղորդումները, թե իբր Առանում առաներեն են խոսում¹³: Սակայն, բանն այն է, որ իրականում այդ հեղինակներն Առանի, այսինքն Հայոց Արևելից կողմերի բնակիչների լեզուն Աղվանից մարզպանության մյուս ժողո-

¹¹ Страбон, География, Пер. статья и коммент. Г. А. Стратанского, Ленинград, 1964, XI, XIV, 4.

¹² Մովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց, Երևան, 1991, էջ 112-113:

¹³ Бунятлов З. М., նշվ. աշխ., էջ 100:

վորդների լեզվից տարբերելու համար այն առաներեն անվանելով երբեք աղվաններեն չեն դիտել: Նրանց հիշատակած առաներենը հայոց լեզվի տեղական բարբառն է եղել, ինչը հստակ երևում է ինչպես ալ-Մուքադասիի ու ալ-Իսթահրիի, այնպես էլ Իբն Հաուքալի այն ուշագրավ տեղեկությունից, որ Պարտավի բնակիչներն իրենց քաղաքի շուկան կոչում են «ալ-Քուրաքի»՝ շուկայի բացվելու օրվա՝ կիրակիի անունով¹⁴: Փոխարենը Ջ. Բունիաթովն անպատասխան է թողել VII դ. վերջի հայ քերական Ստեփանոս Սյունեցու հաղորդումը, հայոց լեզուն հարստացնող բարբառների (այդ թվում Սյունիքի ու Արցախի բարբառների) մասին¹⁵ և Եսայի Նչեցու (XIV դ.) այն դիտարկումը, որ Ստեփանոս Սյունեցու թվարկած բարբառները, այդ թվում «գԱրցախայինն», հայոց լեզվինն են՝ «ոչ գաւտարագգի ասէ, այլ զհւրոյ լեզուին զխաւսս»¹⁶: Աղբրեջանական «աղվանագետները» հաշվի չեն նստում նաև արաբ պատմագիր ատ-Տաբարիի այն հաղորդման հետ, ըստ որի 837 թ. Բաբեկի ապստամբությունը ճնշած արաբ զորավար ալ-Աֆշինը, լսելով ալ-Բազզ Բերդից նրա փախուստի մասին, նամակով դիմել էր այդ պատմագրի խոսքերով ասած՝ «Հայաստանի թագավորներին ու իշխաններին»¹⁷, որոնցից էին նաև Սահլ Սմբատյանն ու Եսայի աբու Մուսեն: Աբու-լ-Ֆարաջն իր հերթին ընդգծում է ոչ միայն Սահլի, այլև՝ նրա հպատակների հայ լինելը: Յակուբին, Ալ-Մասուդին, ադ-Դինավարին ու ալ-Մուքադասին ևս հավաստում են Սահլի հայ լինելը, իսկ Միքա-

¹⁴ «Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа», вып. 38, Тифлис, 1908, էջ 14-15, вып. 29, Тифлис, 1908, էջ 8-9, вып. 38, էջ 87:

¹⁵ Ստեփաննոսի Սյունեցույ, «Մեկնութիւն քերականին», Արոնց Ն., Երկեր, հ. Գ, Երևան, 2008, էջ 187:

¹⁶ Եսայի Նչեցի, Վերլուծութիւն քերականութեան, աշխատասիրությամբ Լ. Գ. Խաչերյանի, Երևան, 1999, էջ 65:

¹⁷ Буниятов З. М., նշվ. աշխ., հավելված, էջ 309: Տե՛ս նաև՝ էջ 311:

յել Ասորին նրան հայկական անվամբ կոչում է «Սահակ Հայկազուն»¹⁸:

Զ. Բունիաթովն ու Ֆ. Մահմեդովան համառորեն փորձում են խեղաթյուրել Մովսես Կաղանկատվացու (Դասխուրանցու) հաղորդումը՝ Սահլ Սմբատյանի հայ լինելու մասին, մինչդեռ աղվան հռչակված այդ հայ հեղինակը, պարզ ու հստակ հայտնում է, որ Առանշահիկները (Եռանշահիկները) Հայկազուն, այսինքն՝ հայ են, փաստում է Զարմիհր Առանշահիկի այդ տոհմին պատկանելը և շեշտում, որ Սահլ Սմբատյանը «Զարմիհրական տոհմեն էր»¹⁹:

Աղբբեջանական պատմագիտությունը համառորեն լռության է մատնում նաև Համամ Բարեպաշտի որդի Ատրներսեհի ժամանակ Աղվանից թագավորությունն այցելած Հովհաննես Դրասխանակերտցու վկայությունն, ինչպես Ատրներսեհի ու Եսայի աբու Մուսեի սերունդներից Սահակ մեծ իշխանի, այնպես էլ տեղի բնակչության հայ ու հայաղավան լինելու մասին. «և նոքա ի ժողովրդեն մերմէ և խաշն արօտի մերոյ էին»²⁰ նշել է կաթողիկոս-պատմիչը: Արցախը ներառող Աղվանից թագավորությունում, հայերից ու հայ իշխաններից բացի, որևէ աղվան բնակչի կամ իշխանի, չի հանդիպել նաև Հովհաննես Դրասխանակերտցուց որոշ ժամանակ անց՝ 958-ին, այնտեղ այցելած Հա-

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 324, 325, 329, 332, «Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին», հ. 11, Երևան, 1981, էջ 142-144, ժամանակագրութիւն Միխայելի Ասորտց պատրիարքի, Երուսաղէմ, 1871, էջ 365:

¹⁹ Մովսես Կաղանկատվացի, Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի, Երևան, 1983, էջ 172, 330:

²⁰ Յոհաննու կաթողիկոսի Դրասխանակերտեցոյ Պատմութիւն Հայոց, Թիֆլիս, 1912, էջ 217:

յոց կաթողիկոս Անանիա Մոկացին²¹: Նա իր պահանջով Արցախ-Խաչենի իշխան Գրիգորի կողմից հրավիրված ժողովի մասնակիցների թվում ոչ մի աղվան չի հիշատակում: Սակայն, քանի որ Կոստանդին Ծիրանաձնի «Բյուզանդական արքունիքի արարողությունների մասին» հանրահայտ աշխատությունում Խաչեն-Արցախի հիշատակումը՝ «Խաչենի իշխանին Հայաստան»²² անտեսել հնարավոր չէ, Ֆ. Մահմեդովան այն խեղաթյուրելով փորձում է համոզել, թե իբր «Հայաստան» բառը լոկ աշխարհագրական հասկացություն է, և Արցախ-Խաչենի վարչաքաղաքական կարգավիճակը չի բնորոշում²³: Պարզ է, որ Ֆ. Մահմեդովայի նպատակը հայկական այդ երկրամասը ոչ այդպիսին ներկայացնելն է: Ասվածի հաշվառմամբ բնավ պատահական չէ Ֆ. Մամեդովայի պնդումն առ այն, որ Արցախը, Ուտիքը և Սյունիքը «ընդհուպ մինչև XIX դարը ո՛չ էթնիկապես, ո՛չ էլ քաղաքականապես պատմության ընթացքում երբևիցե Հայաստանի մաս չեն կազմել»²⁴:

Իրականում Հայոց Արևելից կողմերի Աղվանք անվանումը՝ լոկ աշխարհագրական իմաստ ունենալը, ինչպես նաև Հայաստանի մաս կազմելն ու հայաբնակ լինելը, XI դ. իրողություններին անդրադառնալիս՝ քանիցս ուղղակիորեն փաստում է նաև ադրբեջանական «աղվանագետների» կողմից ոչ պատահաբար անտեսված Մատթեոս Ուտիայեցին: Դա են վկայում այդ իրապատում պատմիչի հետևյալ հստակ վկայակոչումները.

²¹ Տե՛ս Անանիայի Հայոց կաթողիկոսի յաղագս ապստամբութեան տանն Աղուանից, որ ընդ ժամանակս ժամանակս լեալ իցէ ձեռնադրութիւնն արտաքոյ սուրբ լուսաւորչի աթոռոյն, թուղթ Ա «Արարատ», 1897, մաքրտ, էջ 144:

²² «Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին», Բյուզանդական աղբյուրներ, Բ. Երևան, 1970, էջ 151:

²³ Мамедова Ф., Кавказская Албания и албаны, էջ 398-402:

²⁴ Նույն տեղում, էջ 401:

«յաշխարհն Հայոց ի յԱղուան գավառի», «յաշխարհն Աղուանից, որ ասի՝ Խորին աշխարհի Հայոց»²⁵:

XII դ. ևս Արցախ-Խաչենի հայաբնակ լինելն, ու տեղի հայ իշխանական տների կողմից կառավարվելը, հավաստում է նաև ադրբեջանական կեղծարարների կողմից աղվան հռչակված Մխիթար Գոշը: Նա իբրև ականատես գրում է. «Ի ժամանակս բռնակալութեան Ղեմացուց (թուրք-սելջուկների – Ա. Շ.) յորում վաղ ուրեմն բարձեալ էր թագաւորութիւնն Հայոց ի սպարսպոտ, և անտերունչք շրջեին մենացորդք իշխանաց, որ բնաւ աշխարհս վարատեալք՝ ոչ հնազանդելով միմեանց, մանաւանդ այնոցիք, որ բնակեալ էին յամուրս աշխարհին Արցախայ»²⁶:

Արցախ-Խաչենը միայն հայաբնակն ու հայ «թաքավերով» կառավարվող է տեսել նաև XIII դ. սկզբներին այնտեղ այցելած պարսկալեզու անանուն հեղինակը²⁷: Ուշագրավ ու խոսուն է, որ նա «թագավոր» բառն օգտագործել է այսօր էլ Հայոց Արևելից կողմերում օգտագործվող բարբառային ձևով, ինչը հերքում է Արցախը 1828 թ. հետո հայերով բնակեցվելու մասին ադրբեջանական բարբառանքները: Այդ աշխատությունն օգտագործած Մ. Հեյդարովը, Ս. Աշուրբեյլին ու Զ. Բունիաթովը փորձել են աղավաղված ներկայացնել այն: Մասնավորապես վերջինս խեղաթյուրել է Խաչենին վերաբերող հատվածը՝ բնագրի Խաչենում «հայեր են ապրում» բառերը «սրբագրելով» «այնտեղ հայեր կան»-ով, ինչը լրիվ խաթարել է պարսիկ հեղինակի խոսքերի

²⁵ Մատթեոս Ուռհայեցի, Ժամանակագրութիւն, Վաղարշապատ, 1898, էջ 221:

²⁶ «Հայոց նոր վկաներ (1155-1843)», աշխատասիրութեամբ Յ. Մանանդեանի և Հ. Աճառեանի, Վաղարշապատ, 1903, էջ 23:

²⁷ «Алжайб ад-Дунйа (Чудеса мира): Критический текст, пер. с персидского, введение, комментарий и указатели Л. П. Смирновой, М., 1993, էջ 199:

իմաստը²⁸: Հայոց Արևելից կողմերը, այդ թվում՝ Արցախը, աղվանաբնակ տեսնելու մարմաջով նա XIII դ. իրողությունները խեղաթյուրված է մեկնաբանել, Գանձակեցի հորջորջված Կիրակոս պատմիչի՝ մինչև V դ. կեսերը գոյատևած բուն Աղվանից թագավորությանը վերաբերող անցյալ ժամանակով ասված հետևյալ խոսքերը. «առաջնորդք նոցա (այսինքն՝ աղվանների – Ա. Շ.) հայալեզուք, հայերենախոսք յուրվք էին. թագաւորքն՝ հնազանդք թագաւորացն հայոց»²⁹: Ավելին, նա աղվաններին համարում է «մերոց» այսինքն հայերիս «զագգայնոց և զհաւատակցաց», այսինքն ազգակիցներ ու հավատակիցներ³⁰: Կիրակոսի խոսքերի նման հստակությունն անգամ այդ անուղղելի հայատյացին ու կեղծարարին չի խանգարել պնդելու, թե իբր «նույնիսկ XIII դարում Առանի ամբողջ բնակչությունը հայերեն չգիտեր և խոսում էր «մայրենի լեզվով», այսինքն՝ աղվաններենով³¹: Եվ դա այն դեպքում, երբ XIII դարում Ներքին Խաչենին տիրած նշանավոր իշխան Հասան Ջալալին՝ նույնքան հայտնի իշխան Վախթանգ Տանգիկի որդուն, անձամբ ճանաչած նույն Կիրակոս պատմիչը գիտի իբրև հայի՝ նրա մասին գրելով մասնավորապես հետևյալը. «այր աստուածապաշտ և երկիւղած, և պարկեշտ հայ ազգաւ»³²: Որ Հասան-Ջալալը հայ էր ոչ միայն ազգությամբ, այլև՝ ազգապահպանմամբ ու ազգային կրթությամբ, մտահոգ, լայնախոհ գործիչ էր: Երևում է թեկուզ այն բառից, որ Արցախի ծնունդ և Վանական վարդապետի աշակերտ Տեր Իսրայելն, ազգապահպանման խնդիր ունեցող «Հայսմավուրքի» խմբագրմանը

²⁸ Տե՛ս Буниятов З. М., Государство атабеков Азербайджана (1136-1235), Баку, 1978, էջ 112, ծան. 320.

²⁹ Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմություն հայոց, Երևան, 1961, էջ 192:

³⁰ Նույն տեղում:

³¹ Буниятов З. М., Азербайджан в VII-IX вв., էջ 100:

³² Կիրակոս Գանձակեցի, էջ 358:

ձեռնամուխ է եղել իր ուսուցչի հրամանով՝ ի բավարարումն Հասան-Ջալալի խնդրանքի³³, իսկ դարձյալ «աղվան» հռչակված Վանական վարդապետն իր հերթին իր «Հարցմունք և պատասխանիքը» շարադրել է Հասան Ջալալի, ու ոչ պակաս նշանավոր իշխան Վահրամ Գազեցու խնդրանքով³⁴: Բնականաբար, Հասան-Ջալալի հայ լինելը ենթադրում է, որ հայ էր ոչ միայն նրա հայրը, այլև՝ բոլոր նախորդները, ներառյալ մեզ հայտնի նրա նախնին՝ Սահլի հայր Սմբատը:

Այս պարզ ճշմարտության հետ չեն հաշտվում նաև Ա. Ասլանովն ու Ռ. Մեհթիևը: Վերջինս Հասան-Ջալալին ու արցախցիներին աղվանացնելու նպատակով անգամ չի խուսափել դա «փաստագրող» վիմագիր հորինելուց: Ըստ նրա՝ Հասան-Ջալալը «Գյանջասարի», այսինքն Գանձասարի վանքում արձանագրություն է թողել, որում այն անվանված է «Ալբանիայի աթոռանիստ տաճար»՝ կանգնեցված «իմ ալբան ժողովրդի համար»³⁵: Իրականում Հասան-Ջալալի ժամանակ Աղվանից աթոռանիստը դեռ Գանձասարում չէր, այլ Խամշի վանքում: Իսկ Գանձասարի վանական համալիրի սուրբ Հովհաննես տաճարի շինարարական արձանագրության մեջ նա ընդամենը նշել է, որ իր հայր Վախթանգի կտակի համաձայն, մոր՝ Խորիշահի հետ, որն, ի դեպ, հայկական Ջաքարյան իշխանական տան դուստր էր, (1216-1238 թթ.), իրենց տոհմական գերեզմանատանը եկեղեցի է կառուցել. «շինեցուք եկեղեցի ի գերեզմանատանն հարց մերոց ի Գանձասար»³⁶:

³³ ԺԵ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, մասն Ա (1401-1450 թթ.), կազմեց՝ Լ. Ս. Խաչիկյան, Երևան, 1955, էջ 369:

³⁴ Մաշտոցի անվան Մատենադարան, ձեռ. No 2189, էջ 211ա:

³⁵ Мехтиев Рамиз, էջ 13:

³⁶ «Ղիվան հայ վիմագրության», պրակ V, Երևան, 1982, էջ 38:

Ռ. Մեհթիսն աղվան է հռչակել նաև Սահլ Սմբատյանի սերունդ ու XII դ. երկրորդ կեսին և XIII դ. սկզբներին Վերին Խաչենում իշխած Հասան Կրոնավորյալին ու նրա որդի Վախթանգին³⁷: Սակայն իրականությունն այն է, որ ըստ Ջ. Բունիաթովի միայն աղվաներեն իմացող Հասանը, 1182 թ. Դադի վանքի մի խաչքարի պատվանդանի վրա, իր մայրենի հայերենով, ինքնագիր, ծածկագիր, վիմագիր է թողել³⁸, իսկ Մխիթար Գոշը նրան ու որդուն՝ Վախթանգին, 1184 թվակիր հայտնի հիշատակարանում հիշում է իբրև հայ իշխանների³⁹: Հայ էին XII-XIII դարերում Արցախում գերիշխող երեք իշխանատներից ոչ միայն այս երկուսը, այլև Դոփյանները, որոնք կրում էին իրենց տատի՝ Խորիշահի քույր Դոփի անունը: Այդ իշխանական տան սերունդ Սարգիս եպիսկոպոսը 1312 թ. վախճանված իր հոր՝ իշխան Գրիգորի մասին գրելիս ընդգծում է նրա «իշխան Հայոց» լինելը, ապա իրենց տոհմական տիրույթները թվարկելուց հետո հավելում, որ Դոփյանների իշխանությունը «ի մեր նախնեաց մնացեալ հայրենիք է»⁴⁰: Իսկ որ նրա նախնիները ևս հայ էին, ինքնին հասկանալի է: Հասան-Ջալալյանների հայկական իշխանատուն լինելը փաստված է նաև 1456 թվակիր մի հիշատակարանում, որտեղ ասված է. «ի հայրապետութեան Աղուանից նահանգի տեառն Յոհաննիսի՝ որդոյ մեծի իշխանին՝ Հայոց պարոն Ջալալին»⁴¹: 1317 թ. իր իշխանատոհմի հայ լինելն ընգծել է նաև արցախյան սերմամբ

³⁷ Мехтиев Рамиз, էջ 14:

³⁸ Պետրոսյան Հ., Դադի վանքի ծածկագիր արձանագրությունը, «Իրան-Նամե», 1998, No 1-2, էջ 38-40:

³⁹ «Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, Ե-ԺԲ դդ.», աշխատասիրությամբ Ա. Ս. Մաթևոսյանի, Երևան, 1988, էջ 242-243:

⁴⁰ «ԺԴ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ», կազմեց՝ Լ. Ս. Խաչիկյան, Երևան, 1950, էջ 84:

⁴¹ «ԺԵ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ», կազմեց՝ Լ. Ս. Խաչիկյան, մասն Ա, էջ 384:

Խաղբակյան-Պոռշյան իշխանատոհմի շառավիղ Իաչի իշխանը⁴²:

Այսպիսով, հայկական և օտար սկզբնաղբյուրների միահամուտ վկայությունների համաձայն, հակառակ պատմության աղբյուրների կեղծարարների, Արցախի բոլոր իշխանատոհմերը հայկական են:

ARTASHES SHAHNAZARYAN

AZERBAIJANI ATTEMPTS TO FALSIFY THE ETHNIC BELONGING OF ARTSAKH PRINCLEY HOUSES

SUMMARY

Since 1930 the historiography in Soviet Azerbaijani being supported by the government and having political issues, has been engaged in falsifying the Armenian history. Illegally falsifying historical facts, they made an attempt to prove that the Utik and Artsakh provinces of Great Armenia were not originally Armenian and were not populated by the Armenians but were «Alban» and populated by the Albans. They also declared the alien Tatars the direct followers of the Albans and indigenous inhabitants.

According to this anti-scientific conception, and by falsifying, ignoring and wrongly interpreting Armenian and foreign sources, the princely houses of Artsakh are declared to be «Alban» that is, as if «Azerbaijani». Anyway the historical reality is that these princely houses are of the Armenian origin. This historical fact is easily proved by the sources that referred to their history and the evidence provided by the representatives of these princely houses.

⁴² «Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ. ԺԳ դար», կազմեց Ա. Ս. Մաթևոսյան, Երևան, 1984, էջ 183: «ԺԴ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ», էջ 128:

ОБ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ФАЛЬСИФИКАЦИИ ЭТНИЧЕСКОЙ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ КНЯЖЕСКИХ ДОМОВ АРЦАХА

РЕЗЮМЕ

Начиная с 1930-ых годов историческая наука в Советском Азербайджане исходя из сугубо политических соображений, при государственной поддержке занимается подтасовкой фактов армянской истории.

На основе беспрецедентной фальсификации исторических реалий азербайджанские историки пытаются „доказать“, что области Утик и Арцах Великой Армении изначально являлись не армянскими и армянонаселенными, а «алуанкскими», где жили «алуане», при этом объявляя пришлых татар прямыми потомками алуанков и коренным населением этих областей.

Исходя из этой антинаучной концепции, посредством фальсификации, а также игнорирования и превратной интерпретации армянских и иноязычных первоисточников княжеские дома Арцаха объявляются «алуанкскими», то есть, якобы, «азербайджанскими». Однако исторические реалии явствуют о том, что все эти княжеские дома являлись армянскими. Сказанное подтверждается данными всех первоисточников, касающихся этих княжеских домов, а также свидетельствами их представителей.